

GLADSAXE

Børne- og Undervisningsudvalgets studietur til Ski, Norge

29.11.2011 - 01.12.2011

Gladsaxe Kommune
Børne- og Kulturforvaltningen
2011/2012

Deltagerliste:

Børne- og Undervisningsudvalget:

Trine Græse	Formand
Katrine Skov	Næstformand
Bent Greve	Medlem
Poul Reher Jensen	Medlem
Gunnar Svendsen	Medlem
Kristian Niebuhr	Medlem
Pia Skou	Medlem
Trine Henriksen	Medlem
Lars Abel	Medlem

Børne- og Kulturforvaltningen:

Klaus Nørskov	Børne- og Kulturdirektør
Bente Schoubye	Skole- og Familiechef
Carsten Bott	Afdelingsleder, Skole

Indholdsfortegnelse

s. 3:	Indledning
s. 4:	LP-modellen, v. Professor Thomas Nordahl
s. 8:	Ski kommune og PPT
s. 10:	Haugjordet Ungdomsskole
s. 12:	Langhus skole
s. 15:	PALS, v. rådgiver Ann Ragnhild Aasprong, PPT og Atferdscentret
s. 18:	Hebekk skole
s. 21:	Smestad skole
s. 23:	Afrunding
s. 24:	Litteratur og links

Indledning:

På en smuk tirsdag morgen d. 29. november 2011, mødtes Børne- og Undervisningsudvalgets medlemmer, samt Børne- og Kulturdirektør, Skole- og Familiechefen og Afdelingslederen for Skole i Københavns Lufthavn.

Målet var Oslo og venskabsbyen Ski og for de følgende tre døgn var der udarbejdet et spændende program, hvor der blandt andet skulle besøges 4 forskellige skoler, samt høres en række oplæg fra ledende skolefolk og forskellige repræsentanter fra Ski Kommune.

Baggrunden for turen var, at man i BUU ønskede inspiration og nye ideer til tiltag, der kan fremme Gladsaxe skolevæsens samlede udvikling – særligt med fokus på inklusion og trivsel.

Besøget i Ski fokuserede overvejende på 3 pædagogiske modeller/anskuelser: LP-modellen, PALS og EQ – emotionel intelligens, som i det følgende søges beskrevet i en praksisnær kontekst – blandt andet repræsenteret ved de 4 skolebesøg.

Det har ikke været indenfor denne rapports rammer at fremstille den dybere teori bag disse modeller, men blot i en kortere form at præsentere, hvilke pædagogiske tiltag der arbejdes med på udvalgte skoler i Ski Kommune. Sidst i rapporten finder man en oversigt over relevant litteratur og links.

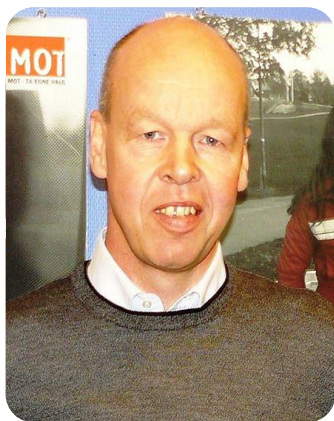
Efter ankomsten til Oslo og indtjekning på Rica Oslo Hotel, var første punkt i det tætpakkede program at opleve professor Thomas Nordahls oplæg om LP-modellen og inkluderende praksis. Og dermed var programmet for alvor skudt i gang.

Rigtig god læselyst!

Collage af elevernes håndaftryk, Haugjordet Ungdomsskole

LP-modellen, v. professor Thomas Nordahl

Thomas Nordahl er professor i pædagogik på Høgskolan i Hedmark. En Høgskola er at sammenligne med Professionshøjskolerne (University College) i Danmark.

Der uddannes studerende på en række mellemlange uddannelser, herunder læreruddannelsen, og på Masterniveau.

Thomas Nordahl har haft meget stor indflydelse på den pædagogiske debat i både Norge og Danmark. Han har et stort forfatter-skab om skoleforhold bag sig, og han er (med)forfatter til en lang række rapporter om skole og -undervisningsforhold i både Norge og Danmark.

Han er især kendt, som idemand og grundlægger af LP-modellen. LP står for "Læringsmiljø og Pædagogisk analyse".

LP-modellen blev det pædagogiske grundlag på en række norske skoler for en halv snes år siden og har, via et tæt samarbejde med University College Nordjylland, UCN, i Ålborg, vundet stor udbredelse i Danmark. Thomas Nordahl er således ofte blevet brugt som foredragsholder i forbindelse med større møder om LP modellen, især i Ålborg og København.

LP-modellen – hvad, hvordan og hvorfor?

Oplæg, 29.11. 2011 på Rica Oslo Hotel

Efter en kort præsentation af sig selv, indledte Thomas Nordahl (TN) med at beskrive baggrunden for LP-modellens tilblivelse:

Danske og norske unge scorer lige dårligt i internationale undersøgelser, selvom den gennemsnitlige udgift pr. elev er blandt de højeste i verden.

På trods af at man i Norge var af den klare opfattelse, at man var blandt de bedste i verden, måtte man samtidigt konstatere, at antallet af unge, der gennemførte en ungdomsuddannelse, var alarmerende lavt.

Den norske læresætning "vil du blive noget, må du lære noget" fra 1860, er mere relevant nu end nogensinde på et arbejdsmarked, der insisterende efterspørger veluddannet arbejdskraft i den globale konkurrence.

Baggrundsvariabler såsom køn, forældres uddannelsesniveau og kulturelle baggrund forklarer en meget stor del af variationen af resultaterne, og elevernes socio-økonomiske og etniske baggrund er således alt for ofte afgørende for de unges endelige gennemførelse af uddannelse. Eller som TN, lidt ironisk, også udtrykte det:

"Det vigtigste valg – er de unges valg af forældre"

Også indenfor den gruppe af nye nordmænd, som flytter til landet, er der store udsving. En forklaring på denne forskel kunne være, at mennesker fra nogle kulturer har markant lettere ved at tilpasse sig de skandinaviske skolesystemers fremherskende konventioner, mens det er meget vanskeligt for andre. Ifølge TN er det dybt betænkeligt, at vi ikke adresserer denne problemstilling mere direkte. Kunne vi det, ville vi måske bedre være i stand til at hjælpe de elever, der for alvor har brug for at tilegne sig de grundlæggende kulturelle og sociale kompetencer, som også er nødvendige at mestre for at kunne gennemføre et uddannelsesforløb.

Den norske grundskole fremstår som den primære marginaliseringsgenerator i et uddannelsessystem, hvor relativt mange børn og unge mislykkes - socialt, fagligt og personligt. 8-10% af de voksne nordmænd mellem 20-25 år er således i en marginaliseringsproces og de samlede omkostninger hertil anslås til at være mere end 15 milliarder NOK pr. årgang. Omvendt er gevinsten ved at få 100 unge ekstra igennem en kompetencegivende uddannelse og i arbejde på mindst 40 millioner NOK pr. år i 42 år. Hertil kommer, at dette vil medføre en øget livskvalitet, hvori den generelle sundhedstilstand også vil kunne aflæses.

Dårlige kundskaber og færdigheder fra grundskolen er den faktor, som i stærkest grad forklarer frafaldet fra ungdomsuddannelserne. Men behøver man at få et problematisk skoleforløb, fordi man har en problematisk familiemæssig baggrund? Nej, selvfølgelig ikke – og baggrunden for LP-modellens tilblivelse var således at skabe et pædagogisk analyseværktøj, som kunne sikre, at langt flere børn fik et frugtbart udbytte af deres skolegang.

Starter udfordringerne allerede i børnehaven?

I tilknytning til udvikling af LP-modellen, blev der i 2008 foretaget en omfattende kortlægningsundersøgelse i en lang række børnehaver i Danmark. Børnene blev spurgt om, hvordan de oplevede dagtilbuddet og pædagoger og forældre vurderede børnenes generelle situation og kompetencer.

Konkluderende sammenfattes det, at pigerne trivedes markant bedre end drengene i børnehaverne - svarende til den faglige forskel i skolen mellem finske og danske elever. Altså en signifikant forskel – både hvad angår den generelle trivsel og i relationen til de voksne.

Relativt mange børn udtrykte, at de ikke havde det godt i dagtilbuddene.

Der var en stor spredning i børnenes sociale og sproglige færdigheder, men aktivitetstilbudde- ne afspejlede ikke i fornødent omfang dette forhold, idet der stadig var en stærk vægtning af traditionelle praktisk/æstetiske aktiviteter. Især kortlagde undersøgelsen, at institutionernes indsats i forhold til børnenes sproglige udvikling burde understøttes langt bedre, samt at forældre og ansatte generelt var mere tilfredse med tilbuddene end børnene selv var.

Kvalitativt løft af læreruddannelsen

Det er efter TN's opfattelse afgørende, at læreruddannelserne bliver styrket.

Generelt skal lærerprofessionen styrkes ved at øge fokus på færdigheder og følgelig være knap så teoretisk. Det skal også sikres, at flere mænd søger ind på seminarierne/høgskolan.

Dette kan blandt andet stimuleres, hvis man kobler teori og praksis bedre sammen.

I Finland er det ligeså attraktivt at blive lærer, som det er at blive læge. Det er kun hver 10.

ansøger, der optages på de finske seminarier, og generelt står der en helt anden respekt omkring lærerprofessionen – ikke mindst hos forældrene.

Læreruddannelsen skal være praksisorienteret, professionsorienteret og forskningsbaseret.

Vi skal basere vores praksis på evidens

Vi må generelt gøre op med at antage, at noget virker, blot fordi vi tror det forholder sig sådan. Tro tilhører det teologiske felt og det er derfor nødvendigt at anvende en model, der kan sikre valid pædagogisk analyse baseret på evidens. Til grund for LP-modellen ligger en række omfattende undersøgelser, hvor mere end 30.000 elever har deltaget. Herudover baserer LP-modellen sig på de omfattende studier, som Professor John Hattie redegør for i bogen "Visible Learning" fra 2009.

På baggrund af undersøgelserne oplister Hattie blandt andet en række lærerkompetencer, som har særlig stor effekt på elevernes læring:

- Formativ evaluering med vægt på læringsstrategier og læringsprocesser
- Klare standarder for god undervisning
- Konfliktåndterning
- God, tydelig og konsistent klasseledelse
- Positiv og støttende relation mellem elev og lærer

(Hattie, J: "Visible Learning", 2009)

Professor John Hattie

LP-modellen

LP-modellen fordrer, at lærerne tager udgangspunkt i skolens udfordringer og i egen pædagogisk praksis. Den er teambaseret og sigter mod, at skolen fungerer som en kollektivt orienteret skole. Der eksisterer ikke bestemte metoder eller tiltag som alle lærere skal anvende, men dermed er der ikke frit metodevalg - du skal som lærer kunne godtgøre, hvorfor du anvender en bestemt metode.

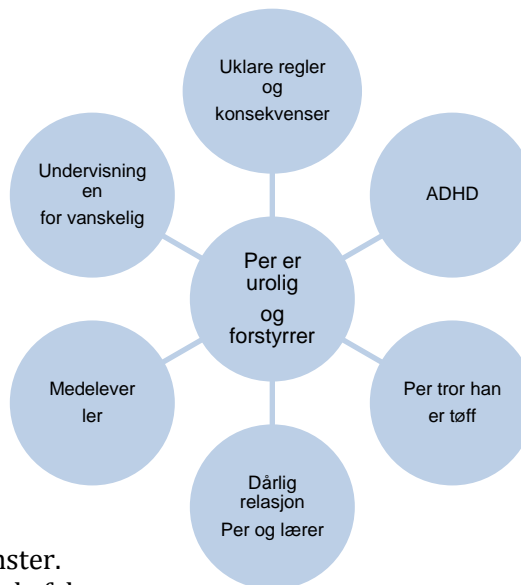
Alle lærere arbejder i teams og skal mødes hver 14. dag og hvert team skal have en tovholder. Lærerne skal ligeledes gennemføre et obligatorisk E-læringsforløb.

Analysemodellen skal anvendes systematisk over tid og lærerne skal iværksætte ændringstaktik i egen pædagogiske praksis. Løbende modtager lærerne vejledning fra PPR og der afholdes endvidere kortlægningsundersøgelser, hvor alle elever og lærere skal deltage, lærerinterviews etc.

Hver skole har en koordinator og en LP-gruppe.

Analysemodellen

- Formulering af problemstilling
- Formulering af målsætning
- Indhentning af information
- Analyse af opretholdende faktorer

- Udvikling af strategier og tiltag
- Gennemførelsen af tiltag
- Evaluering

Modellen til højre skitserer, hvordan de opretholdende faktorer kan være medvirkende til at fastholde Per i et uhensigtsmæssigt adfærdsmønster.

Får man analyseret og ændret disse opretholdende faktorer, og dermed tilpasset læringsmiljøet til Pers behov og forudsætninger, har man et væsentligt bedre grundlag for, at han forbedrer sit læringsmæssige udbytte. Det er således grundantagelsen i LP-modellen, at man må kigge åbent på alle forhold, der omgiver eleven og vedholdende insistere på at fokusere på elevens potentiale.

Man må således vedholdende spørge sig selv:
Hvad opretholder den problematiske adfærd?
Thomas Nordahl

I denne afdækning er det vigtigt, at man har blik for følgende tre perspektiver

- **Individperspektiv** med fokus på elevens forudsætninger, hjemmeforhold, diagnoser, og vanskeligheder (patologi)
Stærkt perspektiv, men få handlemuligheder
- **Kontekstuelt perspektiv** med fokus på læringsmiljøet og undervisningen.
Kræver lærere og skoleledere, som er i stand til at analysere egen skole og egen pædagogiske praksis
- **Aktørperspektiv** med fokus på elevens virkelighedsopfattelse og mestringsstrategier.
Eleven som aktør i sit eget liv.
Kræver lærere som ser den enkelte elev, anerkender eleven og formidler tydelige forventninger.

Børne- og Undervisningsudvalgets medlemmer spurgte løbende engageret og kritisk ind til professorens oplæg – herunder til undersøgelseernes forudsætninger, konklusioner, afvigelser med mere. Afsluttende ville man gerne vide, hvorfor der er så mange positive erfaringer med LP.

TN svarede, at trivselsfremmende tiltag i sig selv oftest vil medføre et bedre læringsmæssigt udbytte for eleverne. På skoler, hvor LP-modellen er blevet implementeret, har man kunnet konstatere signifikant fremgang i elevernes præstationer. Hertil kommer, at det fagprofessionelle miljø styrkes ved at dets aktører i højere grad anvender en analytisk tilgang til egen praksis og at dette er grundlaget for den fælles pædagogiske refleksion og de løbende drøftelser på skolen.

”Jeg får ofte at vide, at lærere, som arbejder med LP, har lært at se på deres elever på en ny måde – og at de ligeledes har lært at se på egen praksis med nye øjne”, afsluttede professoren.

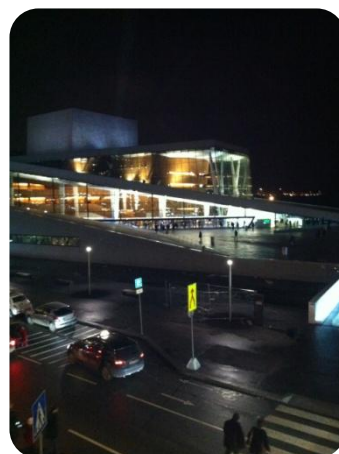
Formand Trine Græse takkede for et inspirerende og spændende oplæg og overrakte Thomas Nordahl den officielle gave fra Gladsaxe.

Efter Thomas Nordahls oplæg, var det tid til lidt frisk luft og en hyggelig gåtur gennem Oslo

Slottet

Operahuset i Oslo - og Tjajkovskijs ballet "Nøddeknækkeren"

Ski kommune

Efter en hjertelig modtagelse af ordfører Anne-Kristin Eikebråten, leder af udvalget for oppvekst og kultur J. Kristian Bjerke og kommunalsjef Kjell-Arne Ekeberg og præsentation af mødedeltagerne, indledtes mødet med en kort introduktion til Ski kommune.

Trine Græse udtryktet indledningsvis stor taknemmelighed over det flotte program, som nordmændene havde udarbejdet – når nu vi havde inviteret os selv.

Ski kommune er Norges 20. største kommune med godt 30.000 indbyggere.

Ski, som ligger relativt tæt på Oslo, er en stationsby og har ligeledes 2 store motorveje, som går tæt forbi byen og videre ud i Europa. Dette gør, at Ski i disse år oplever en markant befolkningstilvækst – ikke mindst hvad angår børnefamilier. Ski er endvidere blevet kåret til Norges bedste erhvervskommune (næringsby) i 2011.

På mange måder minder den politiske organisering om den danske model, omend man nogle år tilbage havde forsøgt en model, hvor det tilstræbtes, at politikerne skulle "vide lidt om meget". Denne organisering havde dog ikke vist sig hensigtsmæssig og man er nu gået tilbage til en mere fagspecifik udvalgsstruktur.

Ski, som var den første kommune i Norge, der ydede fuld pladsgaranti, har i alt 10 skoler: 2 skoler (1-10.klasse), 6 "børneskoler" (6-12 år) og 2 ungdomsskoler (13-16 år).

De mange skolebørn og dermed driften af det samlede skolevæsen udgør en relativt stor andel af budgettet, som samlet set er på ca 1.6 milliarder NOK. Omvendt er Ski en meget omkostningseffektiv kommune og et konstant fokus på effektiviseringsgevinster har medført, at skolevæsenet drives billigere end andre kommuner, som Ski kan sammenligne sig med.

Det er f.eks. svært at drive private børnehaver, da der er fastsat en nationalnorm for gennemsnitstilskuddet, men er det kommunale gennemsnit lavere kan kommunen vælge at anvende dette i stedet.

Et andet eksempel er at man har nedbragt omkostningerne med 15 – 17% ved at ændre på den oprindelige normering og organisering på dagområdet. Tidligere var der 1 pædagog og 2 assistenter pr. 9 børn, hvilket er ændret til en såkaldt 14/4- ordning (2 pædagoger, 2 assistenter pr. 14 børn).

*BUU foran Ski Rådhus
Den skarpe, norske efterårssol trækker lange skygger*

Kjell-Arne Ekeberg og Trine Græse

Introduktion til Pedagogisk-psykologisk tjeneste, v. Arnfinn Almås

PPT, som svarer til det danske PPR, består af et rådgiverkorps på 15 rådgivere og nogle administrative medarbejdere, og er under daglig ledelse af Arnfinn Almås. Tjenesten er hjemlet i "Opplæringsloven § 5-6" og har ifølge loven to hovedoppgaver;

- At hjælpe skolerne med kompetanceudvikling og organisationsudvikling for bedre at kunne tilrettelægge læringsforløb for elever med særlige behov.
- Udarbejde sagkyndige udredninger og vurderinger, så specialpædagogiske tiltag kan iværksættes.

Målgruppen er børnehaver, skoler, forældre, børn/elever fra 0-16 år og voksne med behov for specialundervisning på grundskolens område. Tjenesten er gratis for brugerne, men man skal henvises til tjenesten.

Der er, ifølge Arnfinn Almås, et meget stort spænd fra kommune til kommune i forhold til, hvor ofte der søges specialundervisningsmidler – varierende fra 2 – 20% pr. årgang. I Ski kommune har man en af landets laveste eksklusionsprocenter, da over 97% af eleverne inkluderes på normalområdet. Da forældrene oftest er ekstremt vidende om lovgivningens mange facetter og tildelingskriterier, kræver det en meget konsistent og professionel sagshåndtering i forbindelse med tildeling af ekstra resurser.

Højesteret i Norge har fastslået, at ingen kommune under nogen omstændigheder kan bruge økonomi som begrundelse for ikke at tildele specialundervisning. 25% af budgettet anvendes til ca 9% af eleverne, og ud af 4000 skolebørn og 2000 børnehavebørn, udarbejdes der årligt ca 200 nye udredninger. Men hvorimod langt størstedelen af disse tidligere medførte, at eleverne blev indskrevet på specialskoler, inkluderes de nu på normalområdet.

PPT har spillet en afgørende rolle i forbindelse med implementeringen af LP eller PALS på skolerne i Ski, og man er målrettet gået efter at afvikle specialundervisningstilbudene mod at implementere evidensbaserede inklusionstiltag på grundskoleområdet.

Haugjordet Ungdomsskole

Et moderne ungdoms- og læringsmiljø for de 13 – 16 årige

Vision: LÆRING - VÆKST - TRIVSEL

Haugjordet ungdomsskole har elevernes læring og vækst i fokus, således at eleverne kan udvikle sig og trives i et trygt og stimulerende miljø.

Haugjordet Ungdomsskole blev taget i brug i efteråret 2004, og blev nyopført som konsekvens af, at den tidligere Vevelstad Ungdomsskoles kapacitet var blevet for lille, samt at det samlede byggeri alligevel stod overfor en omfattende renovering.

Haugjordet Ungdomsskole er en "baseskole" og er bygget i to etager med plads til i alt 630 elever. Skolen er inddelt i tre forskellige huse, som kaldes A-, B- og C-huset og til hvert hus er der knyttet 3 baser – en for hvert trin. Skolen har en stor kantine og aula placeret centralt i byggeriet, et aktivitetsrum og eget elevværksted. Som noget særligt har Haugjordet også en innføringsklasse (modtagelsesklasse). Innføringsklassen er et tilbud, som retter sig mod elever, der lige er ankommet til Norge. Her får eleverne mulighed for at tilegne sig grundlæggende norskfærdigheder samtidig med, at de blir integreret i den norske skoletradition. Innføringsklassen tager imod elever fra hele Ski kommune.

Vi blev varmt modtaget af forstander Katti Ankier Theisberg og tre elevguider, som viste os rundt på den flotte skole.

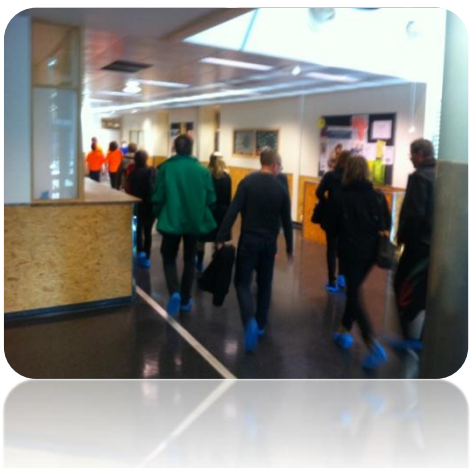
På Haugjordet er der meget fokus på at eleverne møder tilpassede udfordringer og får muligheder for at opleve "mestring" i alle fag. Derfor revideres den enkelte elevs arbejdsplan løbende og eleverne har medindflydelse på valg af arbejdsmetoder og opgaver, ligesom de deltager i vurderingen af eget arbejde. De bliver løbende introduceret til og øvet i forskellige læringsstrategier og i at kunne vælge, hvilken strategi, der passer bedst til et givent fag. Der er grundlæggende fokus på, at eleverne tilegner sig basale kundskaber og grundlæggende færdigheder i alle fag, bla. gennem et udtalt brug af IKT i undervisningen – herunder på læringsplatformen It's Learning.

Elevdemokrati på Haugjordet

På Haugjordet Ungdomsskole vægtes det, at eleverne holdes tæt i arbejdet med skolens generelle udvikling. En række nedsatte mødefora er med til at sikre dette:

- Baseråd
- Elevråd
- Årlig elevkonference
- Forældreudvalg
- Brugerråd
- Dialogmøder med politikere

Heril kommer, at eleverne er organiseret i et kommunalt elevråd, hvor de har en direkte adgang til at stille forslag til det politiske niveau. Ordningen kaldes BUKS (barn og ungdoms kommunestyre) og her kan der søges penge, stilles spørgsmål og forslag til skolevæsenets samlede udvikling og den enkelte skoles individuelle tilbud og temaer. Som et andet led i arbejdet med de unges demokratiske og politiske dannelse deltager skolen hvert år i Operation Dagsværk og resultatet for indsamlingen i 2011 var på mere end 122.000,- NOK. 466 elever fra Haugjordet deltog i indsamlingen.

*BUU på rundvisning på Haugjordet Ungdomsskole.
Bemærk de blå overtræk på skoene
– elever og ansatte må ikke gå med udendørs fodtøj på skolen.*

*Haugjordets maskot – skolehunden.
På skolen har man rigtig gode erfaringer med bruge hunden som led i relationsarbejdet til elever, der eksempelvis har emotionelle vanskeligheder.*

Efter et veltilrettelagt og inspirerende besøg på Haugjordet, takkede Trine Græse forstander Katti Anker Theisberg for det fine arrangement.

Langhus skole

Emotionel intelligens (EQ) som fokusområde

Vision: MESTRING - MEDANSVAR – MANGFOLD

"Vi ønsker en skole preget av faglig utvikling, som fremmer selvstendighet, samarbeid, medansvar og kreativitet."

Langhus skole har for tiden 440 elever, 32 lærere/pædagoger, 1 IKT-konsulent, 13 assistenter/børne- og ungdomsarbejdere. Ledelse og administration udgøres af en rektor, en assisterende rektor, en SFO-leder og en konsulent.

Langhus skole har i flere år arbejdet med EQ, som et aktivt tiltag, der fremmer den generelle trivsel og stort set har elimineret mobning blandt skolens elever – ikke mindst takket være en velfungerende elevmæglerordning. Alle klasser har en ½ time EQ hver uge. Timerne giver god træning i at udtrykke sig mundtligt, ligesom de giver god skrive- og læsetræning.

Vi blev venligt modtaget af rektor Kjell Martin Apalnes, vicerektor Vibeke Noer og trivselslærer Elisabeth Bakken, der præsenterede skolens profil og indsatsområder:

Der har tidligere været fokus på elevernes faglige udvikling efter PISA-undersøgelserne, men man er nu på Langhus skole lige så optaget af at fokusere på elevernes sociale og personlige udvikling. Dette forhold er udtrykt i skolens overordnede vision: Mestring - medansvar – mangfold. Eleverne skal møde voksne, der udstråler varme, positiv interesse og engagement, og samtidig møde fagligt kompetente lærere og pædagoger.

I bestræbelserne på at skabe en skole, hvor trivsel og dannelsen af elevernes emotionelle og relationelle kompetencer er i højsædet, har man fundet god inspiration i Olweus-programmet.

Professor Dan Olweus er gruppeleder for Olweus-gruppen mod mobning og antisocial adfærd, HEMIL-senteret, Universitetet i Bergen.

Han gennemførte den første videnskabelige undersøgelse i verden om mobning i begyndelsen af 70'erne.

Olweus' bog "Mobning i skolen: Hva vi vet og hva vi kan gjøre" (1992) er blevet oversat til 15 sprog. Han har modtaget en række udmærkelser for sin forskning og sit tiltagsprogram mod mobning – blandt andet Nordisk Ministerråds "Folkesundhedspris" i 2002.

Olweus-programmet indeholder 4 stadier, som en skole skal fokusere på:

- Generelle forudsætninger
- Tiltag på skoleniveau
- Tiltag på gruppeniveau
- Tiltag på individniveau

Tiltagsprogrammet bygger på nogle få nøgleprincipper, som er udledt af forskningsresultater omkring udvikling og forandring af problemadfærd – særligt aggressiv adfærd. Det er vigtigt at skabe både et skolemiljø og et hjemmemiljø, som på den ene side kendetegnes af varme, positiv interesse og engagement fra de voksnes side og på den anden side af faste grænser mod uacceptabel adfærd. Man bør konsekvent bruge en form for sanktion, hvis en elev bryder antimobbereglerne – men denne sanktion må ikke være fysisk eller fjendtlig. Det forventes endvidere, at de voksne – både i skolen og i hjemmet – optræder som naturlige autoriteter og positive rollemodeller.

Sammenfattende kan man sige, at tiltagsprogrammet bygger på en autoritativ (ikke at forveksle med autoritær) model for forholdet mellem voksne og børn/unge. I en sådan model forventes de voksne at være autoriteter med ansvar for elevens totalsituation – altså ikke bare deres indlæring, men også deres sociale relationer. På Langhus skole har man på baggrund af dette i samarbejde mellem elever, forældre og ansatte udarbejdet en række klare mål – en gensidig forventningsafstemning til samarbejdet:

Eleverne:

At du stoler på dig selv, siger klart hvad du mener, og gør det du tror er rigtigt og godt

At du gør det, så godt du kan og er aktiv i timerne

At du er hjælpsom og venlig mod alle

At du laver dit hjemmearbejde til aftalt tid og har orden i dine ting

At du følger skolens regler

Forældre:

At du giver din barn en grundlæggende tryghed og et positivt selvbillede

At du har en åben dialog med skolen om dit barn og er loyal overfor fælles beslutninger

At du sørger for, at dit barn får gode arbejdsvaner

At du sørger for, at dit barn møder udhvilet, har spist morgenmad og har madpakke med

Skolen/lærerne:

At du respekterer og sætter eleven i centrum, så alle føler sig trygge på skolen

At du stiller krav og forventninger til eleverne efter alder og modenhed

At du er et godt forbillede, en tydelig voksen og har et godt humør i hverdagen

At du formidler kundskaber og gode arbejdsvaner på en positiv måde

At du tilrettelægger et godt samarbejde mellem skole og hjem

*Friske gutter hilser på ...
Langhus Skole*

Man kommer længere med en høj EQ end med en høj IQ

Forskning har vist, at EQ har større betydning end vores intellektuelle intelligens IQ. Det forklarer, hvorfor så mange ikke lykkes, selvom de har en høj IQ. For hvad nytter det at være i stand til at forstå indviklede matematiske problemer, hvis man ikke formår at nå ud med sine kundskaber. EQ handler om kundskaber, færdigheder og respekt og bygger frem for alt på holdninger.

"Med EQ i skolen får eleverne muligheder for bedre at forstå sig selv og andre. Dermed behøver de ikke blive "ofre" for egne eller andres følelser. Det vigtigste er trods alt, at ikke-fordømmende og respektfulde holdninger gennemsyrrer hele skolen. Vi voksne må derfor til stadighed være opmærksomme på, hvordan vi kommunikerer med børnene og med hinanden. Vores holdninger må præges af respekt og tillid, baseret på kundskaben om vore egne følelser. Gennem disse holdninger, skaber vi i fællesskab et trygt miljø for os selv og børnene – et miljø, som fremmer personlig udvikling og læring ..."

(fra pjecen: Langhus skole – EQ i skolen, en metode for å skabe et positivt innlæringsmiljø og gi kunnskaper og ferdigheter for livet)

EQ-arbejdet i skolen består af to vigtige dele:

- Dels handler det om, at skolen gennem regelmæssige øvelser giver eleverne muligheder for at fordybe sig og opnå kundskab i egne og andres følelser og evne til at håndtere disse
- Dels handler det om at lade ikke-dømmende holdninger gennemsyre alt og bekræfte følelser og forhindre uønsket adfærd

Det er erfaringen fra skolen, at børnene bliver rigtig dygtige til at sætte ord på deres følelser, og at dette kan aflæses direkte i den generelle trivsel. Opstår der konflikter, er det vigtigt, at den voksne ikke spiller ind i mæglingen som en aktiv part, men udelukkende faciliterer processen. Det er vigtigt, at børnene selv får sagt og fortalt hvad der er sket og hvad de gerne vil have, der skal ske fremefter.

Hvor kommer tiden fra til at arbejde så meget med EQ?
"Tidligere brugte lærerne rigtig meget tid på konflikter og der var der ingen, der spurgte til tiden - nu har vi ikke rigtigt det problem længere ...", svarede Rektor Kjell Martin Apalnes.

Rektor på Langhus skole, Kjell Martin Apalnes og Trine Græse.

EQ-trappen

– grundlæggende EQ-færdigheder

Selverkendelse:

Kunne identificere sine egne følelser, når de opstår

Kunne sætte ord på sine følelser

Kunne formidle til andre, hvad man føler

Turde at udtrykke sine følelser eller bevidst vælge ikke at gøre det

Kunne kende følelsens fysiske udtryk

Kunne håndtere og leve med sine egne følelser

Empati:

Kunne identificere, hvad andre føler og se hvilke forskellige måder, andre mennesker udtrykker deres følelser på.

Kunne sætte sig ind i andres følelser

Forstå sin egen rolle i relation til andres følelsesliv

Kunne håndtere egne og andres ladede følelser i forskellige situationer

Ansvar:

Kunne tage ansvar for sine egne følelser

Kunne se konsekvenserne af sine egne handlinger

Have evne til at se alternativer og turde at vælge nye handlemønstre

Kommunikation:

Kunne tage ansvar for egen kommunikation

Forstå effekten hos sig selv og andre ved at bruge hh. positiv og negativ kommunikation

Konflikthåndtering:

At kunne bruge forskellige værktøjer for at løse konflikter i hverdagen.

PALS - en udviklingsmodel

v. rådgiver Ann Ragnhild Aasprong, PPT og Atferdscentret, PALS-vejleder

Positiv Adfærd i Læring og Samspil – PALS – er en udviklingsmodel, hvis mål er at styrke børns sociale og skolefaglige kompetencer og dermed forebygge adfærdsproblemer.

PALS er en model der via hele skolens samlede involvering er udviklet for at styrke elevernes skolefaglige og sociale kompetencer, og for at forebygge og mestre adfærdsproblemer i skolen. Elever, som har adfærdsproblemer tiltrækker sig traditionelt meget opmærksomhed og udvikler ofte fastlåste, negative samværs mønstre med andre elever og voksne.

PALS er en skoleomfattende tiltagsmodel, der igennem de tre nøglebegreber – kortlægning, intervention og opfølgning – har som primære mål at fremme et trygt læringsmiljø for *alle* gennem udvikling af en fælles, positiv social kultur.

PALS involverer samtlige aktører i skolen og må foregå på samtlige af skolens arenaer (dvs. i holdrum, på gange, SFO, udearealer etc.)

PALS er baseret på proaktive fremfor reaktive tiltag og har positiv anerkendelse, opmuntring og belønning som centrale elementer.

I sin præsentation betonedes Ann Ragnhild Aasprong det absolut afgørende i, at alle skolens aktører havde fuldt ejerskab til modellen og at de samværsregler og forventninger til adfærd, der er formuleret, er positivt ladede. Derfor er det også vigtigt, at alle inddrages i formuleringen af reglerne. Når personalet har en fælles holdning til hvad uhensigtsmæssig adfærd er og en kollektiv forventning til hvad positiv adfærd er, bidrager dette til højere præstationer og mindre problemadfærd.

Eksempel: positivt ladede regler for udeområdet på ungdomstrinnet på en skole i Ski:

Vise respekt	Vise ansvar	Vise tryghed
Jeg fremsnakker* og benytter positive kommentarer	Jeg bliver på skolens område i det lille frikvarter	Jeg sætter positive aktiviteter i gang: basket, fodbold etc.
Jeg ser på den som snakker til mig, og den/dem jeg snakker med	Jeg siger det til en voksen, hvis jeg oplever at med-elever bliver behandlet dårligt	Jeg holder hænder og fødder for mig selv
Jeg lytter til og indretter mig efter beskeder og henstillinger fra lærere og andre voksne på skolen	Jeg rydder op efter mig, og smider affald i skraldespanden	Jeg snakker stille og roligt til og med andre

*Frem snakker: dejligt ord, vi burde importere fra norsk; det at tale andre frem, det modsatte af at bagtale

PALS fokuserer på:

- Gode og effektive beskeder
- Ros og opmuntring – Positive beskeder
- Grænsesætning – Negative konsekvenser
- Problemløsning
- Vejledning – Tilsyn – Opfølgning
- Positiv involvering
- Regulering af følelser
- Kortlægning og vurdering af adfærd

Dokumenterede erfaringer fra Norge, Island og USA viser, at PALS forebygger og reducerer problemadfærd hos skolebørn. Modellen omfatter hele skolen, og for at opnå den ønskede effekt kræves, at alle, der er tæt på børnene i hverdagen, deltager aktivt: lærere, pædagoger, forældre, rengøringspersonale, skolesekretær, pedel samt behandlersystem.

PALS-modellen er:

- Baseret på dokumenterede, positive resultater fra Norge, Island og USA. I projektet er tilknyttet fortløbende evaluering og forskning
- Skoleomfattende, systematisk systemændring med tilførsel af ny viden
- Mestrings- og kompetenceorienteret
- Handlings- og færdighedsorienteret
- Tilpasset den enkelte skoles/institutions situation og behov
- Tilpasset elevernes behov og problemer
- Teambaseret
- Baseret på systematisk kortlægning, vurdering og evaluering af:
  - Implementeringskvalitet og PALS-kompetencer
  - Ændringer på elev-, klasse-, skole- og institutionsniveau
- Forankret i social interaktions læringsteori og systemteori
- Baseret på PMT-O og en række af de udviklingsmodeller, der findes indenfor APBS (Association for Positive Behavior Support)

Hoveddele i PALS

PALS består af fire hoveddele, som samlet bidrager til at styrke de ansattes kompetence og øge skolens egen kapacitet til at arbejde systematisk:

Systemdel

Fremmer udvikling af en skolekultur, hvor skolens ansatte sammen med forældre og andet støtteapparat udvikler et godt samarbejde og et trygt læringsmiljø

Praksisdel

Involverer alle børn og ansatte gennem indlæring af nogle få (3-5) enkelt formulerede regler og forventninger til positiv adfærd og sociale færdigheder på skolens forskellige områder. Positiv involvering og anerkendelse af alle giver øget motivation og fremmer læringsmuligheder. Negativ adfærd og regelbrud bliver mødt af en umiddelbar reaktion med milde, forudsigelige konsekvenser

Datadel

Indhenter information og kortlægger problemadfærd i skolemiljøet. Denne information og kortlægning giver støtte til beslutninger, planlægning, gennemførelse og evaluering af tiltag på skole-, klasse- eller elevniveau

Resultatdel

Opretholder en vedvarende indsats, programmets integritet og kompetenceudvikling på baggrund af arbejdet med system-, praksis- og datadelene

Indsatsniveauerne og tilrettelæggelse af tiltag i henholdsvis skole-, klasse/gruppe- eller individuelt støttesystem vurderes ud fra et skoleomfattende informations- og kortlægningsværktøj SWIS (School Wide Information System), som også anvendes for at evaluere, hvordan de forskellige tiltag virker.

Hvordan implementeres PALS på skolen?

En kvalificeret, ekstern PALS-vejleder leder oplæringsprogrammet på skolen.

1. år – Oplæring og planlægning

Der fokuseres på de generelle, forebyggende tiltag: Alle skolens ansatte deltager i udviklingen og er med til at sikre en lokal, tilpasset implementering af PALS. Der sammensættes et PALS-team, som repræsenterer skolen bredt, og som sikrer et fortsat fokus på PALS.

Pædagogiske refleksioner, kompetenceudvikling, træning af nye færdigheder og udarbejdelse af fælles forventninger i forhold til adfærd, fælles regler og procedurer er væsentlige arbejdsområder i det første år med PALS.

2. år – Handling og fortsat oplæring

Det andet år er handlingens år, hvor der sættes gang i de generelle, forebyggende tiltag, som er blevet planlagt og udviklet i løbet af det første år. Elever og forældre involveres i starten af det andet år.

Dette år er også et oplæringsår: Her sker en oplæring i, planlægning og tilrettelæggelse af individuelle støttetiltag bl.a. ved hjælp af datamateriale indsamlet i et skoleomfattende informationssystem, kaldet SWIS.

Der skabes forbindelser til supplerende indsatser, forankret i f.eks. Børne-, unge- og familieafdelingen, ligesom forældrerådgivning kan påbegyndes i denne fase.

3. år – Opfølgning, vejledning og igangsættelse af de individuelle støttetiltag

Skolen vedligeholder og opretholder de forebyggende tiltag, som blev udviklet i det første år og igangsat i det andet år.

De individuelle støttetiltag, der blev udviklet i det andet år, sættes i gang.

Fokus rettes nu også mod de elever, der har brug for supplerende indsatser for at kunne trives adfærdsmæssigt. Her igangsættes forældrerådgivning og forældregrupper.

Der etableres procedurer i forhold til supplerende indsatser.

Til projektet er tilknyttet fortløbende evaluering og forskning.

Hebekk skole

PALS i praksis

OMSORG – ANSVAR – RESPEKT

Vision: "Hebekk skole - et trygt og utviklende miljø for små og store."

Skolen ligger i landlige og smukke omgivelser i Ski kommune ikke langt fra Ski centrum. Hebekk skole er en børneskole med 360 elever fordelt på 15 klasser. I skolefritidsordningen går der ca. 190 barn. Fra efteråret 2007 til foråret 2009 var skolen med i et statslig projekt, hvor skolen fokuserte på at styrke dialogen om læring indenfor læsning. Gennem projektet er der udarbejdet tiltag, som gør, at der på skolen arbejdes systematisk med at gøre eleverne til bedre læsere. Personalet har fortsat med videreudviklingen af dette arbejde, men fokus er på det senere drejet mere mod læring generelt og ikke mindst læsning i alle fag.

Der arbejdes aktivt med læse- og læringsstrategier.

Der er nultolerance i forhold til mobning, vold og racisme og Hebekk skole er i lighed med Langhus skole med i Olweus-programmet. Der er udvidet fokus på arbejdet for at etablere et godt klasse- og skolemiljø. Fra skoleåret 2010-2011 startede personalet og eleverne op med PALS.

Efter en varm modtagelse ved undervisningsinspektør ved Hebekk skole, Lise Merete Austvik blev vi introduceret for de øvrige skolefolk, som var mødt frem for at fortælle om PALS i praksis: lærerne Trine Sjøvoll, Ole Harald Gystad og André Iversen. Derudover var ledelsen fra Ski skole, som ligeledes arbejder med PALS, repræsenteret ved rektor Linda Vangås Vamnes og undervisningsinspektør Nina Sandnes.

Det har været meget frugtbart at gå i gang med PALS på begge skoler.

Ikke mindst fordi der efterfølgende har været et meget stort fokus på etablering af positive relationer i bred forstand. Og det har været med til at påvirke den måde, som lærerne anskuer eleverne på. Ved bevidst at fokusere på dem, der overholder samværsreglerne tages opmærksomheden væk fra de elever, som har problemskabende adfærd. Det er et konstant og ufravigeligt princip og det praktiseres fra dag 1 af alle lærere i alle fag. Man undlader selvfølgelig ikke at reagere, hvis en elev har en uhensigtsmæssig adfærd, og en mild sanktion kan f.eks. være et prik på skulderen og evt. at bede eleven gøre "det om igen".

Men i alle sammenhænge er det de fleste elever, der gør noget positivt, og det er dem, der overvejende får opmærksomheden.

Dette har medført, at lærerne i langt mindre grad skal skælde ud og sanktionere dårlig adfærd: "Jeg kæfter mindre nu...", som Trine Sjøvoll udtrykte det på klingende norsk.

Belønning via BRA-kort

Eleverne tildeles "BRA-kort" efter god opførsel og hensigtsmæssig adfærd.

Disse BRA-kort indsamles løbende til klassens belønningsbank og ved et givent antal opnåede kort udløser det så en belønning til klassen som helhed.

Og selvom kritikerne af belønning som pædagogisk princip vil hævde, at det kan sætte elever med adfærdsvanskeligheder under et stort pres, er oplevelsen ikke desto mindre klar på begge skoler: En klasse glædes generelt over, når en elev tildeles et BRA-kort. Og det er kun i ganske få tilfælde, at eleverne har reageret på, at nogle måske har lidt sværere ved at få BRA-kort end andre. Og det er selvfølgelig også en pædagogisk opgave at sikre, at alle elever føler sig anerkendt – igen igennem tilpassede, eller differentierede, opgaver.

Belønningsystemer		
Utetime	Aktivitetstime-fri gym	Bestemme-selv-tid (aktivitet bestemmes af læreren)
Film	Baking/spising (max to gange pr. år)	Film-med-gulrot
"Ha med"-dag	Leksefri-dag	Beat-for-beat
Leketime	Leksetime	Grand prix-time
Tegnetime	Vannkrig	Quiz
Lesetime	Forming/sløyd-bruk av spesialrom/ute	Valgfritt minitemaprojekt (3 t)
Elevenes valg	Turdag	Koselunsj
Spille elevenes musikk-time	Røris	Mimekonkurranse
Spilletime	Skrivemester	
Leketime på tvers av trinn	Lek på smartboard	
Utvidet friminutt		

Et eksempel fra 6.a's opslagstavle:

Oversigt over forskellige belønninger, som klassen kan indkassere

6.a arbejder, Hebekk skole.

Rundt på væggene var der opsat forskellige planer og individuelle elevmål, som blev justeret en gang om ugen.

På spørgsmålet om, hvorfor klassen var så stille – var det på grund af os eller PALS – blev der stille svaret:

"Det er nok mest på grund af jer ..."

Gunnar Svendsen, Katrine Skov, Poul Reher Jensen og Kristian Niebuhr på rundtur på Hebekk skole – anført af 2 elevguider

Trivselsleder (TL) i "friminuttene". TL bliver valgt for et halvt år, og skal bla. sørge for at alle er med i legen

6.a i den ugentlige PALS-time, hvor klassen arbejder med fælles og individuelle trivsels- og læringsmål

PALS, værdier og principper, Hebekk skole

- **Gode og trygge relationer**
Elev/elev
Lærer/elev
Lærer/lærer
- **Positiv involvering**
Konstant fokus på den positive adfærd
- **Klasseledelse**
Ros, anerkendelse, belønning
- **5:1-reglen**
5 positive beskeder for hver "negativ"
- **Elevsamtaler**
Målsætning og opfølgning
- **Forældreinddragelse**

PALS, værktøjskassen på Hebekk skole

Forventningsplakater
Læringsplaner – fælles og individuelle
Trivselsplaner – fælles og individuelle
BRA-kort
Belønningsbank
PALS-bog

På besøg på Hebekk skole
Fra venstre:

Bagerste række: Poul Reher Jensen, Klaus Nørskov, Trine Henriksen
Midterste række: Carsten Bott, Bente Schoubye, Kristian Niebuhr, Katrine Skov, Lise Merete Austvik, Linda Vangås Vamnes
Forreste række: Lars Abel, Pia Skou, Anne-Kristin Eikebråten, Trine Græse, Gunnar Svendsen, Nina Sandnes

Smestad skole

"En skole for fremtiden"

Smestad skole åbnede 1. august 2010. Det har fra starten været ambitionen, at det nye skolebyggeri skulle være fleksibelt, så der kunne anvendes varierede organiserings- og læringsformer. Hvert trin (årgang) har basearealer med tilhørende grupperum og specialrum. Derudover er der bibliotek, musiklokale, gymnastiksal/multisal, værkstedslokaler for kunst & håndværk og naturfag samt fællesarealer – aula, vestibule/"kantine", samt amfiteater – både inde og ude.

Baserummene er placeret i 3 afdelinger med egne indgange: 1.-2. trin, 3.-4. trin og 5.-7. trin. Denne løsning er valgt for at sikre, at eleverne skal opleve en højere grad af tryghed og have et særligt tilhørsforhold til deres afdeling. Skolens udeområde omfatter boldbaner, legeplads og friarealer. Skolen har plads til 300 elever, men der er for tiden kun indskrevet 134. Det forventes, at flere elever vil flytte over på Smestad skole i løbet af foråret 2012. Der ligger 8 skoler i Rælingen kommune, hvoraf de 7 – som Smestad – arbejder med LP-modellen som pædagogisk fundament.

Vi blev meget venligt modtaget af rektor Elisabeth Aandalen (EA), undervisningsinspektør Tom Cato Larsen, lærer i 2. Klasse Turid Nikkerud Ingier, samt leder af PPT, Rælingen Tora Hope.

På Smestad skole har man rigtigt gode erfaringer med at arbejde med LP-modellen, som ifølge EA er baseret på et solidt værdisæt og som insisterer på at "tage aktørsynet". Men en model af denne karakter lader sig ikke bare implementere, og på Smestad skole har man således foreløbigt indgået en kontrakt for en 3-årig periode. Flere andre pædagogiske modeller har tidligere været prøvet, men for at undgå "kænguruprojekter" valgte man at fokusere på LP og bruge de samlede kræfter på implementering heraf. Dels gik ledelsen aktivt og helhjertet ind i projektet, dels blev der afsat den fornødne tid til at lærerne og det øvrige pædagogiske personale kunne tilegne sig metodik og analyseværktøjer. Og så har det, ifølge EA, været af afgørende betydning, at der under hele implementeringsfasen har været en klar og tydelig struktur i arbejdet.

Fra klagekultur til potentialesyn

Indførelse af LP-modellen på Smestad skole har haft flere positive effekter – blandt andet har det haft en absolut gunstig effekt på det psykiske arbejdsmiljø.

Lærerne ville gerne bruge hinanden noget mere, og havde i flere år efterlyst mere teamsamarbejde. Intentionen var til stede, men man manglede tid på grund af arbejde med dokumentation. Med den indførte samtalemodel er der blevet skabt plads til teamsamarbejdet, og det har medført, at lærerne i langt højere grad samarbejder mod et fælles mål. Smestad skole er blevet en "vi"-skole.

Dette er blandt andet tilvejebragt ved at fastholde fokus på det relationelle arbejde på alle niveauer i skolens organisation.

Der afholdes arbejdsgruppemøder hver anden uge i halvanden time, og hver anden uge er der 3 kvarters vejledermøde med en LP-kordinator. På disse LP-møder drøftes problemstillinger, som kan være meget brede, og modellen sættes løbende i spil i forsøget på udfordre og analysere de opretholdende faktorer, som eksempelvis kan være årsagen til en eller flere elevers mistrivsel og/eller manglende læringsmæssige udbytte. Der er udbredt brug af kollegial sparring, fælles informationssøgning og kollegial observation. Og så ligger det i øvrigt i modellen, at der er en grad af "offentlighed" i den enkelte lærers dispositioner, og man skal således kollegialt løbende kunne argumentere for sine didaktiske overvejelser.

Klasselærer Turid Ingier foran nogle af de opslag med samværsregler, som eleverne har været med til at vedtage.

"LP-modellen ændrer vores *mindset*. For hver dag der går, tænker vi en lille smule anderledes og det er absolut nyttigt og godt ... Ved at se på os selv lærer vi hele tiden noget om os selv, hvordan vi møder eleverne, hvad god klasseledelse er o.s.v."

Elisabeth Aandalen, rektor
Smestad skole

Dagen starter med musik og alle lærere hilser på alle børn med håndtryk og siger velkommen til skoledagen.

Dagsprogram på iwb - tydelig struktur med markering i programmet, hvor langt eleverne er nået

*"Vi skal smile til hinanden
- et smil gør så godt..."*

Trine Græse takkede rektor Elisabeth Aandalen for et inspirerende oplæg og rundvisning på den flotte Smestad skole

Afrunding:

Besøget på Smestad skole markerede afslutningen på en spændende og inspirerende studietur, hvor Børne- og Undervisningsudvalgets medlemmer var blevet introduceret til en række vel-implementerede pædagogiske modeller – alle baseret på evidens - på udvalgte skoler i Ski og Rælingen kommuner.

Alle de besøgte skoler er generelt kendetegnet ved et meget stort engagement og et insisterende fokus på elevtrivsel, som det altafgørende grundlag for et godt læringsmæssigt udbytte.

Flere af de tiltag og praksisser, som vi oplevede i det norske, er allerede godt implementeret på nogle af skolerne i Gladsaxe Kommune. LP-modellen er f.eks. godt implementeret på flere skoler i Gladsaxe og alle skoler har en trivselspolitik (herunder med anvendelse af elevmægling, antimobbestrategi etc), legepatruljer o.s.v.

Omvendt er det indlysende, at vi kan – og bør - lade os inspirere af nordmændene. Ikke mindst i vores bestræbelser på at videreudvikle et skolevæsen, hvis fornemste opgave er at tilbyde faglig kompetent undervisning i trygge, innovative og inkluderende læringsmiljøer.

Litteratur:

- Hattie, J. (2009): *Visible learning. A synthesis of over 800 meta-analyses relating to achievement*. New York: Routledge.
- Luhmann, N. (2000): *Sociale systemer. Grundris til en almen teori*. København: Hans Reitzel forlag
- Nordahl, T. (2005): *Læringsmiljø og pedagogisk analyse. En beskrivelse og evaluering av LP-modellen*. Rapport 19/05. Oslo: NOVA
- Nordahl, T. (2010): *Eleven som aktør. Fokus på elevens læring og handlinger i skolen*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Nordenbo, S-E. (2008): *Lærerkompetencer og elevers læring i førskole og skole*. Dansk Clearinghouse for Utdanningsforskning. København
- Rasmussen, J. (2004): *Undervisning i det refleksivt moderne*. København: Hans Reitzels forlag
- Rasmussen, I., Dyb, V., Heldal, N og Strøm, S. (2009): *Samfunnsøkonomiske konsekvenser av marginalisering av ungdom*. Oslo: Vista Analyse

Links:

Haugjordet Ungdomsskole:

<http://www.ski.kommune.no/skoler/haugjordet/>

Langhus skole:

<http://www.ski.kommune.no/Skoler/Langhus/>

Hebekk skole:

<http://www.ski.kommune.no/Skoler/Hebekk/>

Smestad skole:

<http://www.smestad.skole.no/index.php?show=gallery&albumID=4>

LP-modellen i Danmark:

<http://www.lp-modellen.dk/>

Atferdssenteret i Norge, PALS

<http://www.atferdssenteret.no/positiv-atferd-stoettende-laeringsmiljoe-og-samhandling-pals/category161.html>

Dan Olweus' Bullying Prevention Program:

http://www.olweus.org/public/bullying_research.page